

KAZIMIERZ KRUSZKA

POLSKIE TOWARZYSTWO STATYSTYCZNE (1912-2012)

Polskie Towarzystwo Statystyczne (PTS) należy do najstarszych organizacji tego rodzaju na świecie¹. Powstało ono na początku 1912 r. i prowadziło swoją działalność statutową do 1915 r., ale o formalną jego likwidację nie wystąpiono. Można przyjąć, że kontynuatorem idei PTS od 1917 r. było Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich, zwłaszcza w ramach istniejącej w nim Sekcji Statystyki. Powrót do organizacji pod nazwą Polskie Towarzystwo Statystyczne nastąpił w końcu 1937 r. Od tego czasu (z przerwą spowodowaną przez wojnę w latach 1939-1946) PTS działało faktycznie do 1953 r., a formalnie do 1955 r. W marcu 1953 r. powołana została Sekcja Statystyki w Polskim Towarzystwie Ekonomicznym, którą można traktować jako *sui generis* łącznik w ciągłości historycznej PTS. Reaktywowanie Polskiego Towarzystwa Statystycznego nastąpiło w kwietniu 1981 r. i odtąd jego działalność rozwijała się nieprzerwanie.

W miarę obszerną charakterystykę rozwoju organizacyjnego i działalności statutowej PTS zawiera monografia wydana w związku z Kongresem Statystyki Polskiej². W poniższej syntezie uwagę skupiono tylko na wybranych faktach z historii PTS, podkreślając ich znaczenie dla rozwoju statystyki, a także wspominając tych członków Towarzystwa, którzy wnieśli szczególny wkład do skarbnicy wiedzy statystycznej. Biogramy zdecydowanej większości tych osób zawierają leksykony wydane z okazji 80. rocznicy istnienia GUS³ oraz 100. rocznicy powstania PTS⁴.

Inicjatywa zorganizowania stowarzyszenia statystyków polskich pojawiła się w środowisku krakowskim. Głównym celem działalności takiej organizacji miało być przygotowanie publikacji statystycznych obejmujących swym zasięgiem terytorialnym wszystkie trzy zabory. Do realizacji tego zamierzenia przyczynił się zwłaszcza kierownik

¹ Najwcześniej (1834 r.) powstało Brytyjskie Towarzystwo Statystyczne (Royal Statistical Society, RSS). Nieco później (1839 r.) założone zostało Amerykańskie Towarzystwo Statystyczne (American Statistical Association, ASA). Przyjmuje się, że Francuskie Towarzystwo Statystyczne (Société Française de Statistique, SFdS) swoją historią sięga do roku 1860, a Niemieckie Towarzystwo Statystyczne (Deutsche Statistische Gesellschaft, DSG) – do roku 1911. Później niż PTS powstały m. in. następujące stowarzyszenia statystyczne: japońskie (1931), belgijskie (1937), włoskie (1939), austriackie (1951), australijskie (1962), słowackie (1970), kanadyjskie (1972), szwajcarskie (1988), czeskie (1990), estońskie (1992).

² *Polskie Towarzystwo Statystyczne 1912-2012*, (2012), red. K. Kruszka, Polskie Towarzystwo Statystyczne, Rada Główna, Warszawa.

³ *Słownik biograficzny statystyków polskich*, (1988), GUS i PTS, Warszawa.

⁴ *Statystycy polscy*, (2012), GUS i PTS, Warszawa.

krakowskiego Miejskiego Biura Statystycznego doc. dr hab. Kazimierz Władysław Kumaniecki (późniejszy profesor UJ) przy poparciu prezydenta m. Krakowa, którym wtedy był prof. dr Juliusz Leo (również profesor UJ). W wyniku podjętych starań doszło 9 kwietnia 1912 r. do formalnej rejestracji stowarzyszenia pod nazwą *Polskie Towarzystwo Statystyczne* z siedzibą w Krakowie. Jego prezesem został prof. J. Leo, a sekretarzem był prof. K. W. Kumaniecki.

Za największe osiągnięcie „krakowskiego” PTS uznaje się przygotowanie i wydanie (w 1915 r.) publikacji pt. „Statystyka Polski”. Znajdują się w nim zestawienia liczbowe (łącznie 315 tabel) dla obszaru Polski w granicach przedrozbiorowych z retrospekcją sięgającą nawet do 1815 r. Dzieło to zostało opracowane przez komitet redakcyjny pod przewodnictwem prof. Franciszka Bujaka, w którego skład wchodził: dr Edward Grabowski, prof. Adam Krzyżanowski, prof. Kazimierz W. Kumaniecki i prof. Stefan Surzycki, a początkowo również dr Władysław Studnicki. Współtwórcami byli też m. in. dr Marcin Nadobnik z Lwowa i Michał Römer z Wilna, którzy nadesłali opracowane przez siebie materiały statystyczne. Radą zaś i – jak to określono w przedmowie tego wydawnictwa – „życzliwym poparciem” służyli: prof. Władysław Leopold Jaworski, prof. Stanisław Kutrzeba, prof. Michał Rostworowski oraz dr Franciszek Stefczyk. Przygotowaniem do druku zajmował się K. W. Kumaniecki razem z A. Krzyżanowskim, stąd też te dwie osoby wymienione są na karcie tytułowej jako autorzy całego opracowania.

Bez obawy o przesadę można twierdzić, że „Statystyka Polski” była dziełem epokowym, o wielkiej wartości poznawczej wówczas i obecnie, które również wielce przysłużyło się do wyznaczenia granic II Rzeczypospolitej. Jego opublikowanie należy ocenić jako poważne osiągnięcie naukowe, biorąc pod uwagę próbę integracji danych z trzech zaborów, zastosowane metody szacunków, a następnie kompilację, prezentację oraz interpretację otrzymanych wyników. Po wydaniu „Statystyki Polski” działalność krakowskiego PTS zamarła.

Pod koniec I wojny światowej centrum życia społeczno-politycznego tworzyło się w Warszawie. Tutaj w gronie współpracowników redakcji kwartalnika „*Ekonomista*” powstała wówczas myśl powołania do życia specjalistycznej organizacji naukowej pod nazwą Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich (TEiSP). Celem tego stowarzyszenia miało być podnoszenie w Polsce poziomu wiedzy ekonomiczno-społecznej, zarówno teoretycznej jak i praktycznej. Metody statystyczne w dziedzinach niezwiązanych z państwem i prawem oraz gospodarką stosowano wówczas sporadycznie, toteż przy powołaniu TEiSP ekonomia była dyscypliną główną.

Pierwsze organizacyjne zebranie TEiSP odbyło się 3 grudnia 1917 r. Do Rady TEiSP zostali wybrani: prof. Jan Dmochowski, prof. Franciszek Doleżał, red. Stefan Dziewulski, prof. Kazimierz Kasperski, Stanisław A. Kempner, prof. Antoni Kostanecki, prof. Ludwik Krzywicki, prof. Zdzisław Ludkiewicz, prof. Jerzy Michalski, prof. Edward Strasburger, prof. Włodzimierz Wakar i prof. Władysław Zawadzki. Rada wyłoniła spośród swoich członków Zarząd, który ukonstytuował się następująco: przewod-

niczący – prof. Antoni Kostanecki, zastępcy przewodniczącego – Stefan Dziewulski i prof. Ludwik Krzywicki, skarbnik – prof. Władysław Zawadzki.

Na zebraniu organizacyjnym TEiSP w grudniu 1917 r. uchwalono utworzenie pięciu sekcji: teorii ekonomii, skarbowości, statystyki, polityki ekonomicznej, polityki społecznej. Pierwsze zebranie Sekcji Statystyki odbyło się 14 stycznia 1918 r. Jej przewodniczącym został prof. Ludwik Krzywicki, zastępcą przewodniczącego – prof. Edward Grabowski, a sekretarzem – prof. Stefan Szulc.

TEiSP rozpoczęło swą działalność bardzo energicznie. W ciągu sześciu początkowych miesięcy 1918 r. odbyły się trzy posiedzenia ogólne, w których brali udział przedstawiciele rządu polskiego, senatów Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej oraz instytucji naukowych i społecznych. Prowadzono też intensywną działalność odczytową. W drugiej połowie 1918 r. TEiSP przejawiało już znacznie mniejszą aktywność. W 1919 r. zorganizowano wyłącznie zebrania ogólne TEiSP, które liczyło wtedy ok. 180 członków, a wśród nich było 15 osób spoza Warszawy. Działalność TEiSP zanikła w drugiej połowie 1920 r., by ożywić się wyraźnie w 1921 r. Liczba członków stale się zwiększała; w końcu 1924 r. było ich 218, w 1925 r. – 236, a w 1926 r. – 247. Na Walnym Zgromadzeniu 27 października 1924 r. do Rady TEiSP zostali m. in. wybrani: prof. Ludwik Krzywicki, Waław Fabierkiewicz, Tadeusz Szturm de Sztrem i prof. Stefan Szulc. W 1925 r. na łamach „*Ekonomisty*” ukazał się artykuł J. Spławy-Neymana pt. *Uwagi o istocie badań statystycznych*.

W sierpniu 1929 r. miało miejsce wydarzenie wyjątkowo ważne dla środowiska statystyków polskich. W Warszawie odbyła się XVIII Sesja Międzynarodowego Instytutu Statystycznego (MIS). Przewodniczącym jej Komitetu Organizacyjnego był prof. Józef Buzek, a z Polski wzięły w niej udział 54 osoby, wśród których było 4 członków MIS. Warto tu dodać, że cały MIS liczył wtedy 190 członków, a w sesji warszawskiej brało udział ogółem (razem z gośćmi) 170 osób.

Lata wielkiego kryzysu gospodarczego, zwłaszcza zaś okres 1930-1932, były ciężkim czasem dla całego TEiSP. Liczba jego członków (według stanu w październiku 1932 r.) zmniejszyła się do 231. Dopiero w 1933 r. nastąpiło wyraźne ożywienie w środowisku statystyków, co było związane ze zmianami organizacyjnymi w TEiSP, a zwłaszcza z reaktywowaniem Sekcji Statystyki. Należało do niej początkowo 14 członków. Byli to: Jan Derengowski, Michał Kalecki, Ignacy Kräutler, Ludwik Landau, Zygmunt Limanowski, Stefan Moszczeński, przebywający za granicą Jerzy Spława-Neyman, Jan Piekalkiewicz, Franciszek Piltz, Edward Strzelecki, Edward Szturm de Sztrem, Tadeusz Szturm de Sztrem, Stefan Szulc i Jan Wiśniewski. Przewodniczącym Sekcji z ramienia Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich został prof. Zygmunt Limanowski, wiceprzewodniczącym z wyboru - prof. Stefan Szulc, a sekretarzem - Jan Derengowski. Zarząd w tym samym składzie był wybierany przez aklamację jeszcze dwukrotnie (w 1936 i 1937 r.).

Liczba członków Sekcji Statystyki w TEiEP podwoiła się w ciągu 1934 r. W grudniu 1935 r. należało do niej 29 osób, a w końcu 1936 r. było ich 32 i tak pozostało do 16 grudnia 1937 r. Członkowie Sekcji Statystyki rekrutowali się głównie spośród

pracowników GUS (ok. 35%), Instytutu Badania Koniunktur Gospodarczych i Cen (ok. 17%), Wydziału Statystycznego Zarządu m. st. Warszawy (ok. 10%), a resztę stanowili pracownicy innych instytucji warszawskich. Łącznie w latach 1934-1937 odbyło się 30 zebrań naukowych Sekcji Statystyki TEiSP, na których 17 osób przedstawiło 33 referaty.

Wprawdzie statystycy mieli formalne możliwości działania w ramach TEiSP, jednak dostrzegali w tej organizacji faktyczną dominację ekonomistów. To odczucie oraz rosnące aspiracje zawodowe i naukowe, zwłaszcza w kontekście rozwijającej się działalności Głównego Urzędu Statystycznego i specjalistycznego kształcenia na wyższych uczelniach, a także rosnące w praktyce gospodarczej zapotrzebowanie na fachowców posługujących się metodami statystycznymi – sprawiały, że coraz częściej i wyraźniej podnoszony był postulat utworzenia własnej organizacji statystyków o zasięgu ogólnopolskim. Tej sprawie poświęcone zostało specjalne zebranie Sekcji Statystyki TEiSP, które odbyło się 16 grudnia 1936 r. Podjęto na nim uchwałę, że „Sekcja Statystyczna Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich uznaje potrzebę zwołania zjazdu statystyków polskich o charakterze organizacyjnym i naukowym oraz potrzebę stworzenia ogólnopolskiego towarzystwa statystycznego”. Dało to podstawy do rozpoczęcia przygotowań mających na celu ponowne powołanie Polskiego Towarzystwa Statystycznego.

Zebranie organizacyjne PTS odbyło się 17 stycznia 1937 r., a Walne Zgromadzenie Konstytucyjne obradowało 31 października i 1 listopada 1937 r. Na przewodniczącego Zgromadzenia wybrano prof. Jana Czekanowskiego, a do prezydium – dra Rajmunda Buławskiego, prof. Antoniego Łomnickiego, prof. Marcina Nadobnika i prof. Jana Piekalkiewicza. W trakcie obrad omawiano plany pracy, działalność wydawniczą i organizację zebrań naukowych. Akcentowano też potrzebę promocji i popularyzacji statystyki. Ustalono powołanie czterech sekcji tematycznych jako komórek naukowych Towarzystwa, tj. Sekcji Statystyki Matematycznej, Sekcji Statystyki Ludności, Sekcji Statystyki Gospodarczej i Społecznej oraz Sekcji Statystyki w Przedsiębiorstwie. Do Zarządu, wyłonionego spośród Rady PTS, weszli: prezes – Edward Szturm de Sztrem, wiceprezes – prof. Jan Czekanowski, sekretarz – Jan Derengowski, skarbnik – dr Jan Wiśniewski, członkowie – dr Rajmund Buławski, Zbigniew Łomnicki i Edward Strzelecki, zastępcy członków – dr Bronisław Biegeleisen, Karol Czernicki i Edward Rosset. Członkami Rady – poza członkami Zarządu – zostali: dr Stanisław Antoniewski, prof. Franciszek Bujak, dr Marcin Kacprzak, prof. Adam Krzyżanowski, prof. Kazimierz W. Kumaniecki, prof. Stanisław Lencewicz, prof. Zygmunt Limanowski, prof. Antoni Łomnicki, prof. Stefan Mazurkiewicz, prof. Marcin Nadobnik, prof. Jerzy Sława-Neyman, prof. Jan Piekalkiewicz, dr Stanisław Pszczółkowski, prof. Stefan Szulc i Zygmunt Zaleski.

Powstanie Polskiego Towarzystwa Statystycznego było przychylnie zauważone na arenie międzynarodowej, o czym świadczyły m. in. liczne pisma z życzeniami pomyślnego rozwoju, które władze PTS otrzymały od pokrewnych towarzystw statystycznych

za granicą. Podobne życzenia złożył także prezydent Międzynarodowego Instytutu Statystycznego, prof. Armand Julin.

Na Zwyczajnym Walnym Zgromadzeniu PTS, które odbyło się 2 kwietnia 1939 r., ponownie prezesem PTS został Edward Szturm de Sztrem, a wiceprezesem – prof. Jan Czekanowski. Ponadto do Zarządu PTS jako członkowie weszli: Jan Derengowski, dr Stanisław Kołodziejczyk, prof. Jan Piekalkiewicz, Stanisław Rutkowski i dr Jan Wiśniewski, a zastępcami członków byli Zbigniew Łomnicki, Wacław Skrzywan i Edward Strzelecki. Do Rady PTS z urzędu należeli członkowie Zarządu, a ponadto jej skład tworzyli: dr Stanisław Antoniewski, dr Jan Błaton, prof. Franciszek Bujak, prof. Marcin Kacprzak, prof. Adam Krzyżanowski, prof. Kazimierz W. Kumaniecki, prof. Zygmunt Limanowski, prof. Edward Lipiński, dr Józef Poniatowski, dr Stanisław Pszczółkowski, prof. Jerzy Spława-Neyman, prof. Stefan Szulc i Zygmunt Zaleski.

Liczba członków PTS szybko się zwiększała. W połowie marca 1938 r. było w nim 197 członków zwyczajnych i 11 wspierających, a na liście sporządzonej według stanu w dniu 15 czerwca 1939 r. znajdowało się 291 członków zwyczajnych (w tym 20 kobiet) i 30 wspierających. Największa grupa członków zwyczajnych mieszkała w Warszawie lub w jej pobliżu (63%). Poza Warszawą najliczniej reprezentowany był Lwów (12%), a dalsze miejsca zajmowały: Kraków (5%), Katowice z pobliskimi miastami (prawie 5%), Poznań i Wilno (po ok. 4%). Poza granicami ówczesnej Polski mieszkało 6 członków (2%), a pozostali (5%) byli rozproszeni w różnych miastach kraju (m.in. byli to mieszkańcy Bydgoszczy, Gdyni, Lublina i Łodzi).

Jeszcze w 1937 r. powstały i rozpoczęły działalność trzy sekcje PTS, tj. Sekcja Statystyki Matematycznej, Sekcja Statystyki w Przedsiębiorstwie oraz Sekcja Statystyki Gospodarczej i Społecznej. Przewodniczącymi zarządu tych sekcji byli, odpowiednio: prof. Antoni Łomnicki, prof. Jan Piekalkiewicz i prof. Władysław Zawadzki. W marcu 1938 r. powstała Sekcja Statystyki Ludności, której przewodniczącym zarządu został prof. Stefan Szulc.

Działalność PTS w latach 1938-1939 koncentrowała się w Warszawie, ale nie utworzono tu wyodrębnionej terytorialnie jednostki organizacyjnej. Powołane zostały natomiast cztery oddziały terenowe PTS: Oddział Śląsko-Dąbrowski w Katowicach, Oddział Wileński, Oddział Poznański i Oddział Lwowski. Przewodniczącymi zarządu w tych oddziałach byli, odpowiednio: dr Rajmund Buławski, Teodor Nagurski, prof. Marcin Nadobnik i prof. Antoni Łomnicki.

PTS już w listopadzie 1937 r. postawiło sobie jako jedno z naczelných zadań wydawanie czasopisma poświęconego teorii i praktyce statystycznej. Stał się nim „Przeгляд Statystyczny”, uznany za oficjalny organ PTS. Jego komitet redakcyjny tworzyli: Zygmunt Limanowski (przewodniczący), Stefan Szulc (zastępca przewodniczącego), Jan Wiśniewski (sekretarz), Antoni Łomnicki i Jan Piekalkiewicz (członkowie). Później w skład tego komitetu wszedł jeszcze Stanisław Pszczółkowski. Czasopismo to miało ukazywać się cztery razy w roku. Postanowiono publikować w nim oryginalne prace teoretyczne autorów polskich i obcych, oryginalne i ważne ze względów metodologicznych prace z zastosowań statystyki, referaty przedstawiające stan lub postępy

poszczególnych gałęzi statystyki, recenzje i krytyki dochodzeń statystycznych, kronikę informującą o życiu organizacyjnymi i naukowym PTS oraz pokrewnych instytucji zagranicznych i międzynarodowych, a także polską bibliografię statystyczną. Program redakcyjny był konsekwentnie realizowany w kolejnych numerach „Przeglądu Statystycznego”, z których pierwszy ukazał się już na początku 1938 r.

Drugim periodykiem przedwojennego PTS była „Statystyka w Przedsiębiorstwie”, wydawana jako biuletyn Sekcji Statystyki w Przedsiębiorstwie. Zakładano, że będzie to miesięcznik, ale w praktyce okazało się, że większość edycji stanowiły tzw. numery łączone, obejmujące najczęściej okresy dwumiesięczne. Znajdowały się w nich sprawozdania i kronika Sekcji, streszczenia wygłoszonych referatów oraz dyskusje nad tymi referatami, a także bibliografia prac z dziedziny statystyki w przedsiębiorstwie.

Wybuch II wojny światowej 1 września 1939 r. zniweczył plany kontynuacji dobrze rozwijającej się pracy Polskiego Towarzystwa Statystycznego. Wielu spośród członków PTS uczestniczących w kampanii wrześniowej poległo lub zmarło w wyniku odniesionych ran, niektórzy dostali się do niewoli i zostali zamordowani lub przebywali w obozach jenieckich, a o kilkunastu wiadomo tylko, że zaginęli w zawierusze wojennej. Pewna część żyjących znalazła się poza granicami Polski, ale większość musiała zmierzyć się z nową ponurą rzeczywistością w kraju. Nie wszyscy z nich doczekali wyzwolenia. Dotychczas ustalono, że w czasie II wojny światowej i tuż po jej zakończeniu w różnych okolicznościach (także podczas powstania warszawskiego) straciło życie 54 członków PTS (w tym 18 profesorów i 6 doktorów), czyli ponad 18% ogólnej ich liczby z czerwca 1939 r. Prawie połowa z nich należała do władz Towarzystwa i pełniła w nich ważne funkcje.

W warunkach okupacji hitlerowskiej, a także na terenach okupowanych przez ówczesny ZSRR niemożliwa była jakakolwiek działalność statutowa PTS. O niektórych członkach PTS wiadomo, że uczestniczyli w ruchu oporu (w różnych formach i organizacjach), prowadzili tajne nauczanie, badali i dokumentowali warunki życia w okupowanej Polsce, organizowali i realizowali inne badania statystyczne (najczęściej w konspiracji), chronili przedwojenne materiały statystyczne i księgozbiór biblioteczny, pracowali za granicą na rzecz kraju, który musieli opuścić.

Ratowanie przedwojennych zasobów informacyjnych GUS i innych instytucji, prowadzenie badań statystycznych w okupowanej Polsce, dokumentowanie ówczesnej sytuacji w wielu dziedzinach i aspektach, samokształcenie i działalność edukacyjna – to szczególne wyróżniki pracy członków PTS w warunkach wojennych, której wyniki tworzyły cenny depozyt przekazany do dyspozycji i pomnażania w następnych latach.

Działalność PTS po wojennej przerwie została wznowiona w marcu 1947 r., a Walne Zgromadzenie Członków (zebranie konstytucyjne) w pierwszej powojennej kadencji PTS odbyło się 15 czerwca 1947 r. Wybrano na nim władze Towarzystwa oraz podjęto uchwały w sprawie organizacji i podstawowych kierunków działania. Skład wybranego Zarządu PTS był następujący: prof. Stefan Szulc – przewodniczący, prof. Tadeusz Banachiewicz – wiceprzewodniczący, Zygmunt Zaremba – sekretarz, dr Egon Vielrose – skarbnik oraz prof. Marcin Kacprzak, Franciszek Król i dr Kazimierz Romaniuk.

Zastępcami członków Zarządu zostali: Kazimierz Kochański, Zygmunt Padowicz i dr Stanisław Waszak. Do Rady PTS, poza członkami i zastępcami członków Zarządu, weszli: dr Stanisława Adamowiczowa, dr Stanisław Antoniewski, prof. Franciszek Bujał, dr Rajmund Buławski, prof. Jan Czekanowski, prof. Adam Krzyżanowski, prof. Edward Lipiński, Juliusz Miller, Wiktor Morawski, prof. Marcin Nadobnik, Stanisław Róg, prof. Waław Skrzywan, prof. Hugo Steinhaus, prof. Edward Strzelecki i prof. Edward Szturm de Sztrem. Komisję Rewizyjną tworzyli: dr Konstanty Czerniewski (przewodniczący), prof. Henryk Greniewski, dr Halina Gruzewska, Stanisław Stęplewski i Józef Wojtyniak.

Pierwsze posiedzenie nowo wybranej Rady PTS odbyło się 6 lipca 1947 r. Postanowiono na nim wznowić działalność czterech sekcji z okresu przedwojennego i utworzyć nową Sekcję Statystyki Miejskiej, a także zorganizować pracę w oddziałach Towarzystwa. Podjęto też decyzję o wydawaniu „Przeglądu Statystycznego” i powołano Komitet Redakcyjny w składzie: prof. Stefan Szulc (przewodniczący), prof. Tadeusz Banachiewicz (wiceprzewodniczący), Maria Namysłowska (sekretarz) oraz prof. Marcin Kacprzak i dr Kazimierz Romaniuk (członkowie).

Pierwszy zaczął działać Oddział Morski (Gdański) PTS, któremu status formalny nadano w styczniu 1948 r. Warszawski Oddział PTS został zorganizowany 17 lutego 1948 r. W początkowym stadium organizacji były cztery dalsze oddziały: krakowski, łódzki, poznański i wrocławski. Według stanu na 1 lipca 1949 r. PTS miało 154 członków zwyczajnych (w tym 37 kobiet) i 11 członków wspierających. Działalność sekcji i oddziałów PTS w latach 1947-1949, choć nie była tak intensywna jak w okresie przedwojennym, miała istotne znaczenie dla dalszego kształtowania polskiej myśli i praktyki statystycznej. Wpływały na to zwłaszcza zebrania naukowe poświęcone różnym zagadnieniom teoretycznym i bieżącym problemom badań statystycznych. W następnych latach aktywność PTS stopniowo gasła. Złożyły się na to głównie narastające trudności natury politycznej i finansowej, a także ograniczenia organizacyjne.

Przytoczone tu okoliczności oraz szybko słabnąca wśród członków PTS wola kontynuacji pracy w tym Towarzystwie sprawiły, że w 1951 r. jego działalność faktycznie zamarła. W zaistniałej sytuacji Zarząd PTS zebrał się ostatni raz 19 listopada 1953 r., podejmując uchwałę o zwołaniu Walnego Zgromadzenia w celu likwidacji Towarzystwa. Odbyło się ono 12 grudnia 1953 r., a uczestniczyło w nim tylko 17 członków PTS (formalnie do PTS należało wówczas 178 osób). Zebrani udzielili absolutorium Zarządowi PTS i podjęli uchwałę o likwidacji Polskiego Towarzystwa Statystycznego. Obowiązki komisji likwidacyjnej powierzono ostatniemu Zarządowi PTS. Jej posiedzenie odbyło się dopiero 4 kwietnia 1955 r. Sporządzono na nim protokół przekazujący Polskiemu Towarzystwu Ekonomicznemu akta, księgozbiory i wydawnictwa PTS⁵, a także protokół dla Prezydium Rady Narodowej m. Warszawy o likwidacji PTS. Te dokumenty formalnie rozpoczęły trwającą 26 lat nieobecność Polskiego Towarzystwa Statystycznego wśród stowarzyszeń naukowych.

⁵ Ostatni numer „Przeglądu Statystycznego” jako organu PTS ukazał się na początku 1950 r.

Realizując wytyczne I Kongresu Nauki Polskiej i postulaty Ogólnopolskiej Konferencji Katedr Statystyki, Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego podjął w marcu 1953 r. uchwałę o powołaniu Sekcji Statystyki w ramach PTE. Sekcje statystyczne w ramach oddziałów PTE zostały zorganizowane w Katowicach, Krakowie, Łodzi, Poznaniu, Szczecinie, Warszawie i we Wrocławiu, a rolę koordynatora wyznaczono sekcji warszawskiej. Przewidywano też tworzenie sekcji terenowych w innych oddziałach PTE, co później realizowano. Dostępne publikacje wskazują, że aktywność statystyków zrzeszonych w PTE przejawiała się głównie w akcji odczytowej, organizowaniu i prowadzeniu szkoleń oraz we współpracy ze szkołami i szkolnymi kołami zainteresowań (zwłaszcza w szkołach ekonomicznych i rolniczych). Na przeszkodzie w rozwinięciu szerszej działalności stawały braki finansowe, małe zainteresowanie ze strony Zarządu Głównego PTE i podobne okoliczności, ale główna przyczyna słabego rozwoju Sekcji Statystyki tkwiła chyba w małym zaangażowaniu i nikłej inicjatywie jej członków, którą krępowały ówczesne realia gospodarcze i polityczne⁶. Jednak dzięki temu forum, jakim była Sekcja Statystyki PTE, nie doszło do pełnej dezintegracji środowiska statystyków polskich i ich zagubienia w ówczesnej rzeczywistości. Jej członkowie oraz inni statystycy coraz bardziej uświadamiali sobie potrzebę ponownego zorganizowania się w odrębnym stowarzyszeniu, do czego doprowadzono na początku 1981 r.

Idea reaktywowania PTS trafiła na podatny grunt i 16 kwietnia 1981 r. w Warszawie obradowało Zgromadzenie Założycielskie tego stowarzyszenia. Wybrana na nim Tymczasowa Rada Główna PTS, której przewodniczył prof. Mikołaj Latuch, działała 19 miesięcy. W tym czasie został zarejestrowany statut PTS, utworzono 9 oddziałów terenowych, przyjmowano nowych członków i przygotowano program dalszych prac. Pierwsze po reaktywowaniu PTS Walne Zgromadzenie Delegatów odbyło się 29 listopada 1982 r. Prezesem został prof. M. Latuch, a na wiceprezesów wybrano prof. Andrzeja Barczaka i prof. Ryszarda Zasępę. Kadencja nowych władz PTS trwała nieco ponad 3 lata. Funkcjonowało 9 oddziałów terenowych, a liczba członków zwyczajnych zwiększyła się do prawie 400. Towarzystwo borykało się z dużymi trudnościami finansowymi, co zasadniczo ograniczało jego aktywność.

Kolejny etap działalności PTS rozpoczęło Walne Zgromadzenie Delegatów obradujące 14 grudnia 1985 r. w Warszawie. Nowym prezesem PTS został prof. Jan Kordos, a funkcje wiceprezesów objęli profesorowie Czesław Domański i R. Zasępa. Od grudnia 1985 r. do marca 1990 r. powołano w PTS dwie sekcje, pięć komisji i dwa zespoły problemowe; gremia te prowadziły działalność o zasięgu ogólnopolskim. Przy Oddziale PTS w Krakowie zlokalizowana została Ogólnopolska Sekcja Taksonomiczna, a przy Oddziale Gdańskim – Ogólnopolska Sekcja Metodologii i Organizacji Badań. W październiku 1986 r. podjęto decyzję o wydawaniu pisma pt. „Biuletyn Informacyjny

⁶ Miało to również odzwierciedlenie na łamach „Przeglądu Statystycznego”, który w latach 1954–1973 ukazywał się jako organ Sekcji Statystyki PTE. Od 1974 r. „Przegląd Statystyczny” stał się organem Komitetu Statystyki i Ekonometrii PAN.

RG PTS”. Pismo to spełniało bardzo ważną rolę nie tylko jako przekaznik informacji i wiedzy, ale również – co trzeba silnie podkreślić jako wielką wartość – w istotny sposób przyczyniało się do integracji wszystkich ogniw i członków stowarzyszenia oraz kształtowało wizerunek i tożsamość PTS⁷. W marcu 1987 r. utworzono Biuro Badań i Analiz Statystycznych przy Radzie Głównej PTS (BBiAS), którego kierownikiem został Wiesław Łagodziński. W 1987 r. mijało 75 lat od chwili założenia PTS w Krakowie. Centralnym wydarzeniem w obchodach tego jubileuszu była konferencja naukowa zorganizowana 26 października 1987 r. w Warszawie. W sierpniu 1989 r. miesięcznik „Wiadomości Statystyczne” stał się wspólnym organem Głównego Urzędu Statystycznego i Polskiego Towarzystwa Statystycznego. Zwiększyło się oddziaływanie PTS i wzrosła jego atrakcyjność w środowisku statystyków. W styczniu 1990 r. do PTS należało ok. 950 osób zgrupowanych w jego 26 zarejestrowanych oddziałach. Można zatem powiedzieć, że Polskie Towarzystwo Statystyczne przekształciło się w organizację masową o zasięgu ogólnopolskim.

Dynamiczny rozwój PTS notuje się również w następnym okresie, tj. od marca 1990 r. do września 1994 r. Funkcję prezesa w tym czasie ponownie pełnił prof. Jan Kordos, a wiceprezesami byli prof. Andrzej Balicki i prof. Ryszard Zasępa. W 1992 r. PTS obchodziło 80-lecie swojego założenia, a uroczystości jubileuszowe odbyły się 19 maja w Mogilanach k. Krakowa i były połączone z konferencją naukową. W styczniu 1992 r. Sekcja Taksonomiczna została przekształcona w Sekcję Klasyfikacji i Analizy Danych (SKAD) i pod taką nazwą nadal prowadzi swoją działalność, będąc od 1994 r. członkiem Międzynarodowej Federacji Towarzystw Klasyfikacyjnych (IFCS). W kwietniu 1994 r. PTS stało się członkiem zbiorowym Międzynarodowego Instytutu Statystycznego (ISI). Ważnym wydarzeniem – tak dla PTS, jak i całej polskiej statystyki – stało się powołanie czasopisma „Statistics in Transition”. Ten organ PTS, o charakterze międzynarodowym, powstał z inicjatywy prof. Jana Kordosa, który też został jego redaktorem naczelnym. Pierwszy numer nowego pisma, które jest wydawane w języku angielskim, ukazał się w lipcu 1993 r. Zyskało ono wysokie uznanie statystyków z różnych krajów, a wielu z nich ściśle współpracuje przy jego tworzeniu. We wrześniu 1994 r. funkcjonowało 25 oddziałów, zrzeszających około 1100 członków PTS. Nadal bardzo efektywnie działało Biuro Badań i Analiz Statystycznych, zapewniając środki finansowe dla rozwijającego się Towarzystwa. Można ogólnie stwierdzić, że PTS w latach 1990-1994 umocniło się organizacyjnie, rozbudowało swoje struktury ogólnopolskie i terenowe, weszło szerszym frontem na arenę międzynarodową. Rozwijały się jego kontakty z innymi stowarzyszeniami, dobrze układała się współpraca z Głównym Urzędem Statystycznym i wojewódzkimi urzędami statystycznymi, wzrastała aktywność PTS na terenie wyższych uczelni i instytutów naukowych oraz w szkolnictwie średnim.

⁷ Na okładce tego pisma po raz pierwszy pojawił się emblemat PTS, który umieszczano na wszystkich jego wydaniach. Był to zarazem pierwowzór dzisiejszego logo PTS. Znalazł się on również na znaczku organizacyjnym PTS.

Sumaryczne ujęcie dorobku PTS w latach 1990-1994 przedstawiono na Walnym Zgromadzeniu Delegatów w październiku 1994 r. Prezesem wybrano na nim prof. Czesława Domańskiego, a wiceprezesami zostali: dr Kazimierz Kruszka, Wiesław Łagodziński i prof. Mirosław Szreder. W kwietniu 1997 r. minęło 85 lat od założenia PTS w Krakowie. Z tej okazji ukazał się numer specjalny „Biuletynu Informacyjnego RG PTS”, gdzie zamieszczono kronikę działalności Polskiego Towarzystwa Statystycznego w latach 1912-1997. Zorganizowano również konferencję naukową i wystawę w Łodzi (27 i 28 listopada 1997 r.), którą poświęcono prof. Edwardowi Rossetowi w 100-lecie jego urodzin. W grudniu 1998 r. ukazał się ostatni (44) numer „Biuletynu Informacyjnego RG PTS”, który – zgodnie z uchwałą Rady Głównej PTS – został zastąpiony przez nowe pismo pt. „Kwartalnik Statystyczny”.

W kadencji 2000-2005 ponownie prezesem PTS był prof. Czesław Domański, a funkcje wiceprezesów pełnili: dr Bogusława M. E. Bulska, Wiesław Łagodziński i prof. Aleksander Zeliaś. W uznaniu wybitnych zasług dla statystyki członkami honorowymi PTS w 2000 r. zostali: dr Maria Czarnowska, dr Richard Platek, dr Stanisław Róg i prof. Kazimierz Zajac. W 2002 r. PTS obchodziło 90-lecie swojej działalności. Z tej okazji 15 i 16 lipca w Modlnicy k. Krakowa odbyła się uroczysta konferencja połączona z wystawą obrazującą historię PTS. Wybity został również okolicznościowy medal, który otrzymali zasłużeni członkowie i sympatycy PTS. W listopadzie 2005 r. Członkami Honorowymi PTS zostali profesorowie: Jan Kordos, Tadeusz Walczak i Stanisław Wierchosławski. W następnych latach działalność PTS znacznie osłabła. Po licznych zmianach organizacyjnych do grudnia 2005 r. funkcjonowało 18 oddziałów regionalnych, skupiając łącznie około 750 członków.

W następnej kadencji (2005-2010) prezesem PTS był dr Kazimierz Kruszka, a na wiceprezesów wybrano: W.W. Łagodzińskiego, prof. Mirosława Szredera i prof. Aleksandra Zeliasia. Po śmierci prof. Aleksandra Zeliasia wiceprezesem został prof. Walenty Ostasiewicz (od 5 V 2006). W 2007 r. miało 95 lat od założenia PTS. Z tej okazji od 10 do 12 października we Wrocławiu obradował I Ogólnopolski Zjazd Statystyków połączony z konferencją naukową pt. „Statystyka wczoraj, dziś i jutro”. Wzięło w nim udział ponad 100 osób reprezentujących instytucje naukowe, służby statystyki publicznej i resortowe komórki statystyczne. W listopadzie 2009 r. powołane zostały kolejne, obok SKAD, sekcje PTS, tj. Sekcja Statystyki Matematycznej i Sekcja Historyczna. Założona została profesjonalna strona www.stat.gov.pl/pts (rozwinięta jej wersja redagowana jest w języku polskim, a skrócona – w języku angielskim). Ukazują się na niej m.in. komunikaty o bieżących wydarzeniach, o konferencjach i seminariach naukowych, zamieszczane są kolejne zeszyty „Wiadomości Statystycznych” oraz „Statistics in Transition-ns”. Własną stroną internetową, również w wersji polskiej i angielskiej, prowadzi SKAD.

Ważnym wydarzeniem dla członków PTS i całego środowiska statystycznego było ustanowienie Dnia Statystyki Polskiej. Z inicjatywą organizowania takiego święta wystąpiła Rada Główna PTS, co znalazło poparcie również w innych gremiach. Formalnym tego wyrazem stała się uchwała podjęta 2 grudnia 2008 r. przez Radę Główną

PTS, Komitet Statystyki i Ekonometrii PAN oraz Główny Urząd Statystyczny, która spowodowała, że na datę tego corocznego święta obrano 9 marca. Po raz pierwszy obchodzono Dzień Statystyki Polskiej w 2009 r., a miejscem uroczystej inauguracji obchodów, połączonej z seminarium naukowym, był gmach Sejmu RP.

Ogólnie można stwierdzić, że w kadencji obejmującej okres od 15 XI 2005 r. do 10 II 2010 r. działalność Polskiego Towarzystwa Statystycznego cechowała dążność do konsolidacji wewnętrznej i zacieśnienia współpracy ze służbami statystyki publicznej, z wyższymi uczelniami, a także z innymi stowarzyszeniami w kraju i za granicą. Łączenie wysiłków i środków tych podmiotów dla realizacji wspólnych celów okazało się ze wszech miar korzystne, wpływając też znacząco na postrzeganie roli i znaczenia PTS. Dzięki zaś wysiłkom podejmowanym przez Biuro Badań i Analiz Statystycznych nastąpiło wyraźne polepszenie kondycji finansowej Towarzystwa, co procentowało również w następnej kadencji władz PTS.

W wyniku kolejnych wyborów prezesem PTS od 10 lutego 2010 r. został prof. Czesław Domański, a wiceprezesami są: Wiesław W. Łagodziński, dr Krzysztof Najman i prof. Grażyna Trzpiot. W 2011 r. do PTS należało 756 osób zgrupowanych w 17 oddziałach regionalnych. Od lutego 2011 r. jako najważniejszą sprawę uznano zorganizowanie Kongresu Statystyki Polskiej z okazji 100. rocznicy powstania PTS.

Polskie Towarzystwo Statystyczne było zawsze płaszczyzną sporu naukowego jako nieodzownego stymulatora postępu, ale jednocześnie umożliwiało współdziałanie wielu ludzi, zespołów, racji czy poglądów. Wynikało to ze statutu stowarzyszenia, a raczej należałoby powiedzieć, że zostało do statutu wpisane jako formalny wyraz dobrej praktyki. Jest wiele dowodów na to, iż PTS było inicjatorem licznych przedsięwzięć o dużym znaczeniu dla praktyki i teorii statystycznej. Pełniło też wielokrotnie rolę stymulatora i katalizatora rozwoju wielu dziedzin statystyki, choć bywało, że próbowano je zatrudnić jako „hamulcowego”. Zaslugą PTS jest także to, że jego forum mogło służyć do skracania dystansu między teorią i praktyką statystyczną, do zbliżenia postaw cechujących statystyków matematycznych, reprezentantów statystyki społecznej, ekonomicznej itp.

* * *

Przypominając w dużym skrócie historię Polskiego Towarzystwa Statystycznego (we wszystkich formach i nazwach, pod którymi występowało), chcemy podkreślić prawdę wydawałoby się oczywistą, że jego dorobek i wizerunek tworzyli ludzie, tzn. setki a nawet tysiące członków i sympatyków tego zasłużonego stowarzyszenia. Zarówno indywidualny, jak i zbiorowy trud tych osób przyczynił się do rozwoju statystyki w ogóle, a rodzimej w szczególności. Polskie Towarzystwo Statystyczne ma też niemałe zasługi w budowaniu „gmachu”, który nazywa się Rzeczpospolita Polska.

W krakowskim okresie PTS (1912-1915) powstało dzieło nazwane *Statystyka Polska*, które – mimo zaborów – opisało Rzeczpospolitą jako całość i wydatnie przyczyniło się do określenia jej granic w okresie porzoborowym. Niemałe są też zasługi działającego w okresie międzywojennym Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich (1917-1937), a zwłaszcza Polskiego Towarzystwa Statystycznego (1937-1939).

W czasie II wojny światowej członkowie PTS pracowali dla Polski na miarę ówczesnych możliwości, nierzadko ponad tę miarę, a wielu oddało swoje życie w służbie dla Ojczyzny. Po wojnie, w ramach PTS (1947-1953) oraz w Sekcji Statystyki PTE (1953-1980), mimo panujących wtedy ograniczeń członkowie tych stowarzyszeń również dołożyli sporo „dobrych cegiełek” do konstrukcji metaforycznie traktowanego tu „gmachu”. PTS reaktywowane w 1981 r. ma także niewątpliwy udział w przemianach społeczno-politycznych, jakie dokonały się w naszym kraju, w budowaniu społeczeństwa obywatelskiego i kształtowaniu pozycji Polski w Unii Europejskiej. Oddanie statystyków służbie Rzeczypospolitej upamiętnia okolicznościowy medal wydany z okazji jubileuszu 100-lecia PTS.